

Vision och verklighet – staden Göteborgs framväxt belyst av gatunamnen

Catarina Røjder, doktorand i nordiska språk.

Man kan studera Göteborgs historia inte bara genom att läsa historiska skildringar eller följa stadsvandringar, utan också genom att låta gatunamnen tala. Efter en kort inledning om förhistorien till det nuvarande Göteborg, följer här en beskrivning av stadens utveckling, baserad på gatunamnen. Källorna till min framställning är i första hand *Göteborgs gatunamn* (tredje upplagan av Carl Sigfrid Lindstam och fjärde upplagan av Greta Baum) och Albert Lilienbergs *Stadsbildningar och stadsplaner i Götaälvns mynningsområde*. De äldsta gatunamnen finns dokumenterade på två kartor, Kiätell Klasons karta från 1644 (som för övrigt finns återgiven, utan gatunamn, i stenläggningen på Stora Torget, det som sedan 1854 heter *Gustaf Adolfs Torg*), och en odaterad karta, senast från 1639, som har så gott som samma uppsättning gatunamn (fast stavningen varierar något). Kartorna är desto värdefullare som rådhuset brann 1669 och många äldre handlingar förstördes.

För de två följande århundradena ges sedan exempel på namngivningen, som mot slutet av 1800-talet blir mycket omfattande genom stadens stora expansion. 1900-talet berörs bara mycket kortfattat.

Tidigare svenska stadsbildningar vid Göta älv

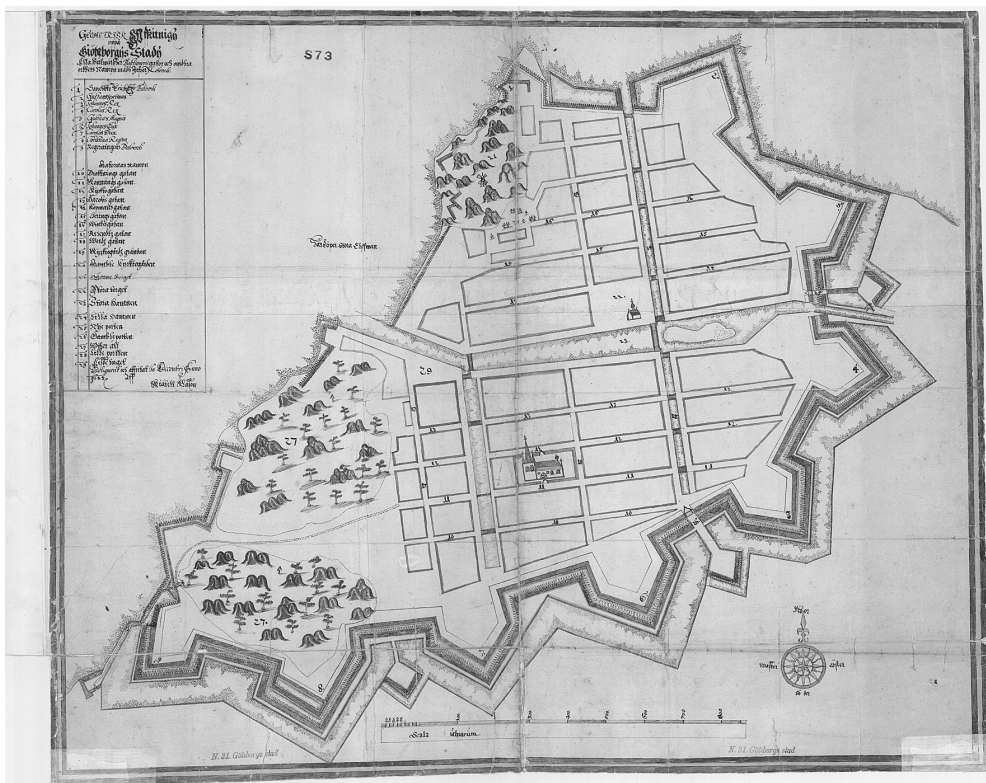
Den äldsta föregångaren till Göteborg var som bekant Lödöse, långt uppströms Göta älv. Namnet *Lödöse* betyder '(ån) Ljudas os' (*os* betyder 'myrning'). Älven var farbar ända dit upp, där de stora vägarna i norra Västergötland nådde fram till älven, söder om forsarna vid Lilla Edet. Genom att området kring Göta älvs mynning var den enda del av Sverige som nådde ut till Västerhavet var Lödöses betydelse för handeln enorm. Men

normmännen hade Bohus fästning och kunde tullbelägga Lödöses handel, och utförseln av varor från sydligare delar av Västergötland ökade allt mer, vilket var främsta anledningarna till att Nya Lödöse eller Nylöse anlades 1473 närmare Göta älvs mynning, där Gamlestaden nu ligger. Det visade sig dock att grundförhållandena där var dåliga. Flera rasolyckor inträffade under 1500-talet. I början av 1600-talet började Karl IX bygga staden Göteborg på Hisingen, som helt och hållet var en handelsstad, bebodd av holländare. Men redan inom några få år bröt Kalmarkriget ut, och både Göteborg på Hisingen och Nya Lödöse brändes ner. Efter detta beslöt Gustav II Adolf att bygga upp Göteborg på södra sidan av älven, och slå ihop den nya staden med Nylöse.

Den första tiden – staden innanför vallgraven

Holländarna var vid den tiden berömda för sin stadsbyggnadskonst, och Gustav II Adolf värvade två ”konduktörer” från Holland som arbetsledare, som planlade Göteborg med städerna i hemlandet som modell. Flera gatunamn hämtades från Amsterdam, vilket kommer att framgå i det följande, och Göteborg kallades också ”Lilla Amsterdam” av holländarna, enligt uppgifter från början av 1700-talet.

Rakt igenom staden går *Konnungs gatan*, dagens *Kungsgatan* (jfr *Koningstraat* i Amsterdam). Detta vanliga namn syftade enligt *Stadsbildningar och stadsplaner* inte på någon regent, utan utpekade gatan som kungen bland stadens gator, som var bredare än de andra gatorna och skulle löpa från den stora stadsporten rakt igenom staden, förbi centrum med Stora torget och fram till en annan fästningsport. Helt gick detta dock inte att uppnå i Göteborg. Stadens huvudport låg mitt för Östra Hamnen, och partierna utmed hamnarna räknades inte som gator. Namnet *Kungsgatan* gavs i stället till den enda av långgatorna söder om Stora hamnen som nådde genom hela stadsområdet. Den var bredare än de andra gatorna, började ett stycke öster om Stora porten, passerade Östra hamnen (som kallas *Lilla hamnen* på den avbildade kartan) och Västra hamnen (som saknar namn på kartan) och löpte vidare ut ur själva stadsplanen för att längst i sydväst nå *Lille porten* eller *Västerport*, senare *Carls port*. *Stora torget* ligger norr om Stora hamnen, men detta torg blev inte stadens naturliga centrum, som

Kiätell Klasons karta från 1644. Numrerade gator i öst-västlig riktning söderifrån: Drottningens gatan, Konnungs gatan, Kyrkio gatan, Jacobs gatan (Stora hamnen, Stora torget), Köpmans gatan, Herings gatan, Winter gatan. Numrerade gator i nord-syddlig riktning västerifrån: Arrendiz gatan, Werdz gatan, Kyrkiogårdz grändan (Lilla hamnen)

man hade tänkt sig. I stället blev Domkyrkoplatsen det centrum som stad-fäste Kungsgatans status som huvudgata. Göteborgs Kungsgata är en av de äldsta i Sverige, och den äldsta som fortfarande heter *Kungsgatan*.

Utöver Kungsgatan är *Kyrkogatan* den enda gata som hela tiden behållit sitt ursprungliga namn.

Nuvarande *Vallgatan* har inget namn på den äldre kartan men heter på Kiätell Klasons karta *Drottningens gatan*, ett namn som gärna gavs den näst mest betydande gatan, men möjligen är det här givet som en hyllning till drottning Kristina, som tillträdde just 1644 då kartan kom till. Namnet *Vallgatan* dyker upp 1666 och syftar på att det är den gata som ligger närmast befästningsvallen.

Det som nu heter *Södra Larmgatan* har på kartorna inget namn. Larmgatorna löpte runt bebyggelsen innanför vallgraven. Där skulle trupper snabbt kunna ställas upp när larmet gick. Precis som hamngatorna räknades de länge inte som egentliga gator – troligen skulle en *gata* tidigare ha bebyggelse på båda sidor (jämför dialektordet *gata*, '(inhägnad) fäväg'). Ordet är besläktat med *gatt*, 'hål'.

Redan 1636 finns det ändå ett namn på Södra Hamngatan (det är ovisst om det också ska gälla Norra Hamngatan): *S:t Johannes gata*. Namnet är troligen givet efter *Sint Jans straat* i Amsterdam.

Nuvarande *Drottninggatan* heter på kartorna *Jacobs gatan*, i andra källor *S:t Jakobs gata*, och torde vara uppkallad efter *Sint Jacob straat* i Amsterdam. Den kallades också för *Holländaregatan* från 1629 och ända in på andra hälften av 1800-talet. Holländarna var erbjudna tomter nära Kvarnberget där marken var torr och fast, men valde de sanko tomterna vid denna gata eftersom de var vana vid sådan grund från sitt hemland.

Redan på de två kartorna har *Köpmansgatan* sitt nuvarande namn, antagligen för att det hörde till att ha en sådan. Den omnämns dock senare under 1600-talet med två andra namn: 1659 med namnet *Myntaregatan*, efter ett mynthus som låg vid gatan men som brann 1669, och 1667 med namnet *Claudii Kloots gata* efter en av stadens rådmän.

Nuvarande *Postgatan* hette *Herings gatan*, senare försvenskat till *Sillgatan*. Fisket och särskilt sillberedningen var holländarnas område.

1666 nämns i ett protokoll att *Gamla Kyrkogatan* ska heta *Kronhusgatan*. Men på kartorna heter gatan *Wintergatan*, sannolikt efter någon släkt. Det

verkar mindre troligt att en gata i centrala staden vore farbar bara på vintern, vilket är ett vanligt motiv för namn som börjar på *Vinter-*.

På kartan 1644 står det *Kyrkiogårdz grändan* och på den äldre kartan *Kyrkiogardzgatun* för nuvarande *Torggatan*. Gatan har även hetat *S:t Niklas gata*, säkerligen efter *Sint Nikolaas Straat* i Amsterdam. Någon kyrka eller kyrkogård som namnen *Gamla Kyrkogatan* och *Kyrkogårdsgatan* kunde syfta på är såvitt jag vet inte kända.

Namnet *Korsgatan* har i sitt första belägg tysk form: *Creutzstrasse*, 1629. Det var ett vanligt namn på en gata som korsade huvudgatorna. Men på båda kartorna heter den *Werdz gatan* efter en av de två holländare som tillkallades för att anlägga staden. Den andre fick nuvarande *Magasinsgatan* uppkallad efter sig, *Arrendtz gatan*. I en källa från 1643 kallas den *Allmänningsgatan under ekskogen*. Kronomagasinets som senare gav namn åt gatan började byggas 1643.

Mot slutet av 1700-talet fylldes området innanför vallgraven ut, och flera nya gator fick namn med konkret innebörd, t.ex. *Kaserngatan* (som nu är försvunnen men gick genom nuvarande Kaserntorget), intill artilleriregementets kasern. Otterhällan började bebyggas och gav upphov till ett antal gatunamn, bl.a. *Käppslängaregatan*, senare *Käppslängareleden*, som är ett mustigt, folkligt namn. *Käppsläng* är detsamma som *käpprapp*, och namnet är ”en verklig omistlig klenod bland de göteborgska gatunamnen. Det erinrar om det vilda liv som fordom kunde föras i gränderna på berget” (Carl Sigfrid Lindstam i inledningen till de tidigare upplagorna av *Göteborgs gatunamn*). *Fredsgatan* fick sitt namn 1796 till minne av freden mellan Ryssland och Sverige 1790.

Folkliga och officiella namn

Med uttrycket *folkliga namn* avses namn som är naturligt framväxta och inte tillkomna genom något myndighetsbeslut. De är ofta inte avsedda som namn från början utan är ett sätt att träffande och kortfattat tala om vilken plats man talar om, och när fler och fler börjar använda samma beteckning blir det ett namn. Sådana namn kan till exempel beskriva hur platsen ser ut eller nämna en person som bor eller verkar vid gatan, och det handlar alltid om *något som är aktuellt när namnet kommer till*.

Officiell namngivning fungerar annorlunda. Då tas beslut om att en viss plats ska bära ett visst namn, ofta i samband med planläggning eller planändring. (Om det redan finns ett folkligt namn på platsen kan man välja att stadfästa det, men ibland föredrar man att i stället bilda ett helt nytt namn.) Man kan hitta på rena fantasinamn eller bilda namn som liksom de folkliga namnen beskriver platsen på ett eller annat sätt. I de fall de officiella namnen syftar på personer eller händelser o.d. så är de dock alltid givna *i efterhand* (utom i de fåtal fall då de ges för att hedra en särskilt uppsatt person, vanligen en kunglighet), inte som de folkliga namnen medan personen lever och verkar på platsen, eller just då händelsen inträffat.

Av namnen i föregående avsnitt är *Käppslängaregatan* ett typiskt folkligt namn, och *Kaserngatan* kan vara det, medan *Fredsgatan* är ett typiskt officiellt namn, både för att det saknar koppling till platsen och för att det är givet flera år efter det att den åsyftade händelsen inträffade.

Staden växer

Utrymmet innanför vallgraven blev för trångt, och redan 1647 indelades det som kom att heta *Haga* i tomter och fick regelbunden bebyggelse. Den skulle vara en förstad för arbetare, men många av stadens invånare hade sommarställen eller trädgårdar där (jfr danskans *have*, norskans *hage* 'trädgård'; *hagarna* heter på dialekten *haga*).

De flesta gatunamn på en karta över Haga från 1798 har idag försvunnit. Kvar finns *Frigångsgatan* (*frigång* betyder 'allmän väg' eller 'allmän tillgång till väg') och *Berggatan*. *Skansgatan* var namnet på vad som nu heter *Västra Skansgatan*, medan *Östra Skansgatan* hette *Bredgatan*. Ytterligare exempel på gator som nu har andra namn är *Landsväggsgatan*, som hette *Tullgatan* (efter Masthuggstullen som låg där), *Husargatan* som hette *Timmermansgatan* och *Sprängkullsgatan* som hette *Långgatan*.

Stora hamnen skulle vara stadens egentliga hamn men blev oanvändbar för större skepp på grund av ett ras redan på 1600-talet. I stället blev nuvarande Masthugget och Majorna centrum för sjöfarten och varven. Där växte en oregelbunden bebyggelse fram, helt olik det strikta rutmönstret i de äldre områdena. Först mot slutet av 1700-talet kom gatunamn i området på pränt, bland dem *Coopmans gata*, nuvarande *Koopmansgatan* (kanske bodde någon ur den kända släkten *Koopman* vid

gatan), *Slottskogsgatan*, samt *Majebergsgatan*, som kan innehålla bergnamnet *Majberget* eller bebyggelsenamnet *Marieberg*, som är en uppsnyggning av *Majeberg* och innehåller namnet *Majorna*. *Majorna* betyder troligen 'kojorna, bodarna' och innehåller i så fall ett finskt eller estniskt ord, *maja*, med den betydelsen. På en karta från 1655 står namnet bredvid sju små hus. Även *Allmänna vägen* omnämns under 1700-talet, med skrivningar som *allmänna vägen*, *allmänna landsvägen*, *store landsvägen*, alltså ännu knappast ett namn. Namnet *Pölgatan* har sitt första belägg 1800, men namnet uppsnyggades (!) senare till *Ölvägen*, för att 1937 ändras tillbaka till det tidigare namnet.

Namnet *Gröna gatan* är tidigast belagt 1812–13. Den ligger i utkanten av bebyggelsen och namnet syftar på att gatan är gräsbeväxt. Det nu försvunna *Käkbensgatan* 1852 berättar om en valkäke som länge prydde porten till ett av husen vid gatan. *Hängmattan* är inte ett officiellt namn, men under *Karl Johansgatan* i *Göteborgs gatunamn* nämns att sträckan mellan Stigbergstorget och kyrkan kallas så. Det är ett typiskt folkligt namn som träffande beskriver utseendet.

Stora Torget blev som nämnts redan 1854 omdöpt till *Gustaf Adolfs Torg*. 1882 fick för första gången några gator namn efter kungligheter. *Viktorriagatan* var en hyllning till kronprinsessan Viktoria som steg i land på svensk jord i Göteborg 1881. *Karl Gustavsgatan* fick sitt namn till minne av Karl X Gustav som "särskilt omhuldade Göteborg och avled här i Torstenssonska Palatset /.../ 1660" enligt *Göteborgs gatunamn*. Namnet *Karl Johansgatan* gavs till den gata som löper förbi Carl Johans kyrka, som fick sitt namn 1824 efter Karl XIV Johan (kungen skänkte bl.a. altarsilver och mässhakar till kyrkan).

Även andra kända personer fick gator uppkallade efter sig år 1882. *Erik Dahlbergsgatan* namngavs efter mannen som ritade skansarna Kronan och Lejonet och förbättrade stadens befästningssystem. *Aschebergsgatan* är namngiven efter Rutger von Ascheberg som var generalguvernör över bl.a. Göteborg. Han ligger begravd i Aschebergska gravkoret, som han själv lät uppföra 1682 – elva år innan han dog – vid Kristine kyrka. *Molinsgatan* fick sitt namn efter bildhuggaren Johan Peter Molin, som gjort skulpturen Bältespännarna i parken som numera kallas *Bältespännarparken*.

En del gator har namn efter stadsmedborgare som givit stora donationer till olika ändamål. Nicolaus Sahlgren hedrades 1882 med *Sahlgrensngatan* vid dåvarande Sahlgrenska sjukhuset, det som kallas *Sociala huset* och som nu håller på att bli Utbildningsvetenskapliga fakulteten. 1883 namngavs *Hvitfeldtsngatan* och *Hvitfeldtsplatsen* i närheten av dåvarande Latinläroverket efter Margareta Hvitfeldt och hennes stora donation till Göteborgs gymnasium 1664. Gymnasiet flyttades 1919 och heter numera *Hvitfeldska gymnasiet*.

Gatunamnen som tidsspegel

Gatunamnen speglar de olika tidernas olika visioner. När de första gatunamnen i staden innanför vallgraven kom till, hämtades flertalet, liksom planeringen i övrigt, från de holländska städerna. Under de kommande 200 åren verkar namnen oftast vara av folklig typ, antingen för att man i efterhand har stadfäst redan befintliga folkliga namn eller för att de officiella namnen bildats på liknande sätt.

Mot slutet av 1800-talet växte staden kraftigt och det blev nödvändigt att bilda en stor mängd nya gatunamn varje år. I perioden kring 1880 bildades många gatunamn helt utan naturlig anknytning till platsen. Man hade dock en ny vision: den växande staden skulle bli lättare att hitta i om gatorna i ett område namngavs inom en särskild betydelsekategori. En stadsfullmäktigekommitté ville 1880 gå så långt som att ge alla gator i ett område namn inom samma kategori. Så skulle gatorna mellan Haga Kyrkogata, Vallgraven och Fattighusån bära namn på temat Sveriges och Göteborgs historia. Kungsportsavenyn skulle t.ex. döpas om till *Gustaf Adolfsngatan* och Parkngatan till *Linnéngatan* (nuvarande Linnéngatan är yngre). Lyckligtvis fick de redan namngivna gatorna behålla sina namn, men några gator i Vasastaden gavs namn på det föreslagna temat, t.ex. *Engelbrektsngatan* och *Vasangatan*. Gator på Stampen fick namn med anknytning till den fornnordiska mytologin, som *Odinsngatan* och *Friggagatan*.

Men ungefär vid samma tid började en ny inriktning göra sig gällande, där man i stället strävade efter att hitta namn som på liknande sätt som de folkliga namnen hade en koppling till platsen, och om det var omöjligt, åtminstone till Göteborg.

Den gamla typen gatunamn av folklig typ, t.ex. namn som innehåller yrkesbeteckningar, som *Färgaregatan* på Stampen (där det fanns ett färgeri), följdes av senare gruppnamngivningar av gator med yrkesbeteckningar, och om möjligt har man försökt knyta valet av yrkesbeteckningar till något som försiggått på platsen. 1882 döptes t.ex. fyra parallella gator i Majorna till *Lotsgatan*, *Styrmansgatan*, *Kaptensgatan* och *Kommendörsgatan*. Bergslagsbanan som invigdes 1879 gav några år senare anledning till namn som *Falugatan*, *Kilsgatan*, *Surtegatan*, *Trollhättegatan* och *Åmålsgatan* på den nyutfyllda delen av Gullbergsvass (de flesta nu försvunna). I Olskroken bildades gatunamn med fågelbeteckningar, t.ex. *Ejdergatan*, *Falkgatan* och *Sparvgatan*, föranledda av det redan befintliga *Hökegatan*, som möjligen innehåller ett personnamn.

Under 1900-talet har gruppnamngivningen som bekant använts i stor skala. Många områden i skilda delar av staden har grupper av gatunamn med skilda motiv, som växter, sjötermer, musik osv. I somliga fall har man lyckats finna teman med lokal anknytning. Ett exempel är då den nyanlagda rundradiosändarstationen i Järnbrott 1950 föranledde bildandet av en grupp gatunamn som innehåller radiotermer.

Särskilt påtagliga är gruppnamngivningarna i de nya stora bostadsområdena, t.ex. under 50-talet i Biskopsgården (väderlek) och Kortedala (almanackan), under 60-talet i Bergsjön (rymden) och under 70-talet i Gårdsten (kryddor). Gruppnamngivningen underlättar både en omfattande ny namngivning och möjligheten att orientera sig i en allt större stad.

